

УДК 81'255

Тетяна Бондар³

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА: ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ

Розглядаються безеквівалентні мовні одиниці, до яких належать і назви автентичних музичних інструментів в англійській та українській мовах. Такі одиниці виражають специфіку національної культури народу і тому є важливим матеріалом для міжкультурних досліджень. Окреслено причини виникнення безеквівалентної лексики, охарактеризовано такі поняття, як 'культурно-національний концепт', 'міжмовна лакуна' та 'реалія'. Методом суцільної вибірки із тлумачних словників англійської й української мов та довідників із музичного мистецтва отримано масив лексем на позначення музичних інструментів. Зіставний аналіз назв автентичних музичних інструментів показав, що їх трудно перекласти на інші мови, оскільки в мові перекладу відсутній відповідник. Назви українських автентичних музичних інструментів перекладають передусім, використовуючи транслітерацію (транскрипцію), яка супроводжується ґрунтовним описом чи поясненнями. Більшість британських автентичних музичних інструментів не мають відповідників в українській мові. Їх перекладають за допомогою описового перекладу чи калькування, рідше використовують транслітерацію.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, реалія, лакуна, музичні інструменти, транслітерація, калькування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Взаємозв'язок мови й культури є актуальним напрямком дослідження в сучасній лінгвістиці. У разі наявності певного концепту в одній лінгвокультурі за відсутності його в іншій говорять про міжмовні лакуни. Лакуни і безеквівалентні одиниці завжди виявляються «в парах»: якщо в одній мові є лакуна, то в іншій, яку порівнюють з першою, є безеквівалентна одиниця [8, 21]. Безеквівалентні одиниці – це одиниці, наявні лише в певній мовній системі й відсутні в інших. На позначення безеквівалентних одиниць С. І. Влахов і С. П. Флорин у книзі «Неперекладне у перекладі» використовують термін 'реалія'. У їхньому розумінні реалії – це «слова (і словосполучення), які називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу і чужі іншому» [1, 47]. Реалії є носіями національного і / або історичного колориту; вони не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, і, як наслідок, не піддаються перекладу «на загальних засадах», вимагаючи особливого підходу. Переклад реалій є частиною великої і складної проблеми передачі національної й історичної своєрідності народу [1, 5].

Таким чином, безеквівалентна лексика виражає специфіку національної культури народу, передає його історичну своєрідність, але створює труднощі для перекладачів та викладачів іноземних мов. До безеквівалентних одиниць належать і лексеми на позначення музичних інструментів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питанням безеквівалентної лексики займалися такі науковці, як Ю. Найда, С. І. Влахов, С. П. Флорін, В. Н. Комісаров, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, І. О. Голубовська та ін. Вивченню номінацій музичних інструментів у різних мовах присвятили роботи: Л. О. Симоненко, яка досліджувала особливості назв українських музичних інструментів; Б. Х. Борликова, яка вивчала музичну термінологію у калмицькій мові; Н. О. Самаркіна, яка аналізувала типи метаморфічних переносів на матеріалі лексико-семантичних груп музичних інструментів в англійській та турецькій мовах, тощо.

Мета і завдання статті. Об'єктом нашого дослідження є безеквівалентні лексичні одиниці на позначення автентичних британських та українських музичних інструментів. Мета дослідження – проаналізувати способи та прийоми перекладу назв автентичних музичних

³ ♥ Бондар Т., 2015

інструментів в англійській та українській мовах. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) охарактеризувати поняття 'культурно-національний концепт', 'лакуна', 'реалія', 'безеквівалентна лексика';
- 2) зробити вибірку назв музичних інструментів в англійській та українській мовах;
- 3) провести зіставний аналіз англійської й української безеквівалентної лексики, яка входить до тематичної групи «музичні інструменти».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Безеквівалентні одиниці завжди сигналізують про наявність культурно-національного концепту. В. П. Нерозник зазначає, що про концепт національної культури можна говорити лише у тому випадку, якщо при перекладі на іншу мову потрібно дати не послівне, а описове тлумачення даного концепту: «Безеквівалентна лексика, або те, що зазвичай називають “неперекладне у перекладі”, і є той лексикон, на матеріалі якого слід складати списки фундаментальних національно-культурних концептів» [6, 85]. Проте В. І. Карасик зазначає, що «повна відсутність концепту в тій чи іншій лінгвокультурі – явище досить рідкісне, рідкісніше, ніж відсутність однослівного вираження для певного концепту» [4, 112].

Лише мотивовані лексичні лакуни свідчать про відсутність у народу концепту, оскільки їх виникнення пояснюють відсутністю відповідного предмета чи явища в національній культурі (на відміну від немотивованих лакун, існування яких не може бути пояснено відсутністю явища чи предмета у певній лінгвокультурі) [7, 82]. Немотивовані лексичні лакуни вказують лише на відсутність лексеми для вербалізації відповідного концепту за наявності самого концепту в концептосфері народу (напр., англ. *fortnight* є лакуною для української мови, проте в свідомості українців є концепт ПЕРІОД ЧАСУ ВПРОДОВЖ ДВОХ ТИЖНІВ).

Безеквівалентні мовні одиниці трапляються як у сфері назв феноменів природи, так і сфері матеріальних чи духовних артефактів конкретної культури (наприклад, у назвах предметів побуту: меблів, посуду, одягу тощо; назвах національних страв, свят; назвах тварин, рослин, споруд, позначень зброї й т. п.). Опанування такою лексикою стає неможливим для іноземців без докладного ознайомлення з природним і культурно-історичним середовищем етносу, мову й культуру якого вони вивчають. І. О. Голубовська наводить такі приклади безеквівалентних одиниць і, відповідно, концептів, які вони представляють: укр. *галушки, вареники, куліш, товченка, спотикач, травняк, писанка, кошовий* тощо; рос. *щи, пельмени, ушанка, лапти, матрёшка, кокошник, косоворотка, балалайка* тощо; англ. *crumpet* ('здобна перепічка з дірочкою з одного боку, яку їдять гарячою, поливши маслом'), *topiary* ('мистецтво фігурного підстригання садових дерев'), *gingham* ('смугаста чи картата бавовняна або ляна тканина, вироблена з фарбованого прядива'), *rochet* ('стихар із вузькими рукавами, парадна мантія англійських перів'), *tripos* ('іспит на ступінь бакалавра з відзнакою в Кембриджі') тощо [3, 77]. З. Д. Попова і Й. А. Стернін наводять приклади безеквівалентних одиниць у російській, англійській та німецькій мовах: рос. *авось, пошлость, смекалка*; англ. *life quality* ('якість життя'), *self* ('самостійність особистості'), *tolerance* ('толерантність'), *challenge* ('певна складна задача чи проблема, яка спонукає до того, щоб нею зайнялися, вимагає зусиль, мужності, сміливості і напруження сил для її розв'язання'), *fair play* ('чесна гра'); нім. *Spaß* ('все, що приносить радість, розвагу, задоволення'), *Fierabend* ('частина доби від закінчення робочого дня до засинання'), *Berufsverbot* ('заборона на професію') тощо (див. [7, 81–82, 144]).

В інших мовах безеквівалентним одиницям відповідають лакуни, які й свідчать про відсутність відповідних концептів у концептосферах тих народів. Тому для опису культурних, національно специфічних концептів іноді необхідні цілі тексти. Чим більша «культурологічна дистанція» між народами, тим більше коментарів потрібно при заповненні лакун і тим складніше передати безеквівалентні одиниці.

Музичні інструменти становлять невід'ємну частину життя кожної людини, колективу, суспільства, народу чи нації. Вони утворюють лише невеликий фрагмент національної

культури народу, але широко представлені в різних лінгвокультурах та мають значні розрізняювальні особливості.

Методом суцільної вибірки із тлумачних словників англійської й української мов та довідників із музичного мистецтва ми отримали масив лексем на позначання музичних інструментів (95 – в українській мові та 59 – в англійській). Критерієм відбору слугувала наявність семи ‘музичний інструмент’ / ‘musical instrument’ у їхньому тлумаченні. Серед масиву отриманих одиниць у кожній із досліджуваних мов ми виокремили лексеми на позначення автентичних музичних інструментів, для яких неможливо знайти відповідники в іншій мові. При перекладі таких назв використовують, як правило, транслітерацію або транскрипцію та пояснення.

До українських народних ударних інструментів належать: деркач, торохкало, бубон, дримба, литаври, бугай, тарілки; до духових – ріг (ріжок), трембіта, труба (лігава), сопілка, зубівка (теленка), флюяра, сурма, гребінець. Проте найпоширенішими в українській етнокультурі є струнні музичні інструменти (хордофони): кобза, бандура, торбан.

Наведемо приклади перекладу назв українських музичних інструментів. *Деркач* (у народі його ще називають *тріскачкою*) – народний шумовий інструмент, звук його видобувають обертанням. В Україні відомий з давніх часів і виконував як сигнальну, так і розважальну функції. Шумом деркача сповіщали про пожежу, його використовували під час полювання для загону вовків чи зайців. На Волині деркач був обрядовим атрибутом під час колядування. Він використовувався в народних іграх, сільських шумових ансамблях [10]. При тлумаченні назви цього інструмента англійською мовою передусім беруть до уваги звук, який він видає. Таким чином, англійським відповідником виступає транслітерована назва *derkach* та уточнення ‘a Ukrainian version of the rattle’ [14].

Транслітерацію з додатковим поясненням використовують і для перекладу назв таких інструментів, як кобза, бандура, торбан, флюяра, сопілка, трембіта тощо. Наприклад, укр. *кобза* – англ. *kobza* (‘a kind of lute with 8 strings’) [11]. *Торбан* належить до тих автохтонних струнних інструментів, які своєю появою зобов’язані предковичній билинно-думній традиції українського народу. Ідея торбана закладена в більш ранніх традиційних українських інструментах: гусях, кобзі та бандурі [10]. Для перекладу на англійську мову використовують транслітерацію *torban* та тлумачення: ‘Ukrainian musical instrument that combines the features of the Baroque Lute with those of the psaltery’ [18]. Для назви музичного інструмента *бандура* у перекладному словнику подано лексему *bandura*, проте тлумачні словники англійської дають додаткові пояснення: ‘a Ukrainian stringed instrument resembling a large asymmetrical lute with many strings, held vertically and plucked like a zither’ [12].

Серед духових музичних інструментів одними з найпопулярніших в Україні є флюяра та трембіта. *Флюяра* – це басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині [9, X, 569]. В електронному словнику ABBYY Lingvo подано англійські лексеми *pipe* та *pan-pipe* [11] як перекладні відповідники української лексичної одиниці *флюяра*, що не розкриває національної специфіки українського інструмента. Проте у Вікіпедії подано транслітерацію та тлумачення реалії *флюяра*: “The floyara (Ukrainian: Флюяра) (Floyarka) is a more perfected form of the sopilka. It is characterized as an open ended notched flute” [15]. Назву інструмента *трембіта* (‘гуцульського народного духового музичного інструмента у вигляді довгої дерев’яної труби без вентилів і клапанів’) перекладають як *trembita*, *tuba* (an ancient trumpet of the Hutsuls) [11]. Проте для деяких назв інструментів існують перекладні відповідники, наприклад, *дримба* – це щипковий музичний інструмент, силу і висоту звука якого регулюють ротовою порожниною [9, II, 270]. Англійською мовою назву цього інструмента перекладають як *Jew’s harp* [16]. Цікавим фактом є те, що дримбу занесли до України давні слов’янські племена; вона поширена в побуті гуцулів і лемків. Проте пізніше вона потрапила в Європу, де її вподобали єврейські музиканти та повсякчас використовували, тож дримба стала частиною їхнього мистецтва.

Назву музичного інструмента *литаври* англійською мовою перекладають як *kettledrums* або

timpani. Тут передусім слід звернути увагу на походження назви. В англійську мову лексема *timpani* потрапила з італійської (італ. *timpano* означає ‘kettledrum’) [17]. Узагалі литаври ведуть родовід від стародавнього Далекого Сходу, де є національними інструментами японців, китайців, корейців та ін. У Європі вони відомі з XV ст. як військовий музичний інструмент. Литаври широко використовувалися в побуті запорозьких козаків. Вони входили до клейнодів Запорозької Січі й, можна сказати, належали до речей національної символіки [10].

Особливою специфікою британських автентичних інструментів є те, що лише дуже мала їх частина має українські відповідники. Словники переважно тлумачать їх за допомогою дескриптивного методу. Наприклад, музичний інструмент *bladder fiddle* (або *bumbass*, *poispil*) не має еквівалента в українській мові. Цей інструмент нагадує скрипку та є монохордом з однією струною, виготовленим із сечового міхура свині [13].

Crowdy-crawn також є безеквівалентом. Про особливості цього музичного інструмента можна дізнатися лише за описом англомовного словника: належить до побуту давніх кельтів, є дерев’яним рамковим барабаном, обтягненим шкірою барана. Зараз його аналог популярний в Ірландії та має назву *bodhrán* (укр. *боран*) – ірландський рамковий барабан. На бубон з одного боку натягують козячу шкіру (хоча в сучасному виробництві використовують також синтетичні матеріали). Інша сторона лишається відкрита для руки виконавця, який може контролювати висоту і тембр звука [2].

Назву музичного інструмента *Welsh triple harp* часто перекладають як *уельська потрійна арфа*, використовуючи при цьому калькування [5]. Цей музичний інструмент – яскравий представник уельської етномузики: струни розташовано у ньому в три ряди, що не характерно для жодної іншої культури.

Особливістю музичного інструмента *Irish flute*, або *Scottish flute*, є те, що його виготовляють з дерева, і він широко використовується дотепер. Цю назву перекладають теж за допомогою калькування як *ірландська флейта*, чи *шотландська флейта*.

Найчисленнішою підгрупою британських музичних інструментів є духові, основу якої становлять різні види волинок. Волинка складається з декількох трубок, що кріпляться до торби або міхура з повітрям. Проте британські волинки значно відрізнялися від тих, які були поширені на слов’янських територіях. При перекладі назв волинок застосовують переважно калькування. Такі назви волинок, як *Welsh bagpipe* (укр. *уельська волинка*), *Cornish bagpipe* (укр. *корнуольська волинка*), *English bagpipe* (укр. *англійська волинка*), *Yorkshire bagpipe* (укр. *йоркширська волинка*), *Lincolnshire bagpipe* (укр. *лінкольнширська волинка*) вказують на те, що навіть у середині країни існували різні її типи. Така класифікація ґрунтувалася на географічному факторі. *Great Highland bagpipe* не має відповідника в українській мові. Проте з назви музичного інструмента зрозуміло, що він був поширений у побуті людей, які проживали в Гайлендс – гірських регіонах Шотландії. Такі волинки були поширені серед солдатів британської армії та супроводжували походи й бої.

Отже, більшість народних інструментів Великобританії не мають відповідників в українській мові; пояснити їхні особливості досить складно. При перекладі назв британських автентичних інструментів на українську мову використовують передусім дескриптивний опис і калькування.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Безеквівалентні мовні одиниці, до яких належать і назви автентичних музичних інструментів, передають специфіку певної лінгвокультури і тому є важливим матеріалом для міжкультурних досліджень. Проте вони створюють труднощі при перекладі їх на інші мови, оскільки в мові перекладу відсутній відповідник через відсутність у носіїв цієї мови самого референта. Крім того, перекладач повинен передати не лише предметне значення лексичної одиниці, а й конотації, які й відображають національну та історичну специфіку лінгвокультури.

Типовими прийомами перекладу безеквівалентної лексики можна вважати транскрипцію та транслітерацію, створення нового слова, уподібнювальний, контекстуальний, гіпонімічний переклади. Назви українських автентичних музичних інструментів перекладають, передусім,

використовуючи транслітерацію (транскрипцію), яка супроводжується ґрунтовним описом чи поясненнями. Більшість британських автентичних музичних інструментів не мають відповідників в українській мові. Їх перекладають за допомогою описового перекладу чи калькування, рідше використовують транслітерацію. Предметом наших подальших розвідок будуть фразеологізми, до складу яких входять безеквівалентні одиниці.

Джерела та література

1. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 343 с.
2. Боран [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Боран>
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Культура Уельсу [Електронний ресурс] // База знань. – 2016. – Режим доступу : <http://e-uman.org.ua/index.php?newsid=625447>
6. Нерознак В. П. От концепта к слову : к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков : межвуз. сб. науч. тр. – Омск, 1998. – С. 80–85.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ «Восток–Запад», 2007. – 314 с.
8. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2003. – 59 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
10. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти [Електронний ресурс] / Л. М. Черкаський. – К. : Техніка, 2003. – 264 с. – Режим доступу : <http://proridne.com/content/книги/Українські народні музичні інструменти Л. М. Черкаський/>.
11. ABBYY Lingvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk>
12. Bandura [Electronic resource] // Oxford Dictionaries. – Access mode : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/bandura>
13. Bladder_fiddle [Electronic resource] // Wikipedia. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Bladder_fiddle
14. Derkach [Electronic resource] // Wikipedia. – Access mode : <https://en.wikipedia.org/wiki/Derkach>
15. English timpani [Electronic resource] // Oxford Dictionaries. – Access mode : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/timpani>
15. Floyara [Electronic resource] // Wikipedia. – Access mode : <https://en.wikipedia.org/wiki/Floyara>
16. Jew's harp [Electronic resource] // Wikipedia. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Jew's_harp
17. English timpani [Electronic resource] // Oxford Dictionaries. – Access mode : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/timpani>
18. Torban [Electronic resource] // Wikipedia. – Access mode : <https://en.wikipedia.org/wiki/Torban>

References

1. Vlahov, S., and Florin, S. 1980. *Neperevodimoie v Perevode*. Moskva: Mezhdunarodnyie Otnosheniia.
2. Google. 2015. "Boran". *Wikipedia*. Last modified November 11. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Боран>
3. Holubovska, I. 2004. *Etnichni Osoblyvosti Movnykh Kartyn Svit*. Kyiv: Lohos.
4. Karasik, V. 2004. *Yazykovoii Krug: Lichnost, Kontsepty, Diskurs*. Moskva: Gnozis.
5. Google. 2016. "Kultura Uelsu". *Baza Znan*. Accessed December 8. <http://e-uman.org.ua/index.php?newsid=625447>
6. Neroznak, V. 1998. "Ot kontsepta k Slovu: k Probleme Filologicheskogo Kontseptualizma". *Voprosy Filologii i Metodiki Predpodavaniia Inostrannykh Yazykov*, 80–85. Omsk.
7. Popova, Z., and Sternin, I. 2007. *Kognitivnaia Lingvistika*. Moskva: AST "Vostok–Zapad".
8. Popova, Z., and Sternin, I. 2003. *Yazyk i Natsionalnaia Kartina Mira*. Voronezh: Istoki.
9. Bilodid, I. K., ed. 1970–1980. *Slovnyk Ukrainskoi Movy v 11 Tomakh*. Kyiv: Naukova Dumka.
10. Cherkaskyi, L. 2003. *Ukrainski Narodni Muzychni Instrumenty*. Kyiv: Tekhnika. <http://proridne.com/content/книги/Українські народні музичні інструменти Л. М. Черкаський/>
11. Google. 2015. *ABBYY Lingvo*. Accessed December 12. <http://www.lingvo.ua/uk>
12. Google. 2015. "Bandura". *Oxford Dictionaries*. Accessed December 10. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/bandura>
13. Google. 2015. "Bladder_fiddle". *Wikipedia*. Last modified December 8. https://en.wikipedia.org/wiki/Bladder_fiddle.
14. Google. 2014. "Derkach". *Wikipedia*. Last modified August 23. <https://en.wikipedia.org/wiki/Derkach>
15. Google. 2015. "Floyara". *Wikipedia*. Last modified May 18. <https://en.wikipedia.org/wiki/Floyara>
16. Google. 2015. "Jew's harp". *Wikipedia*. Last modified December 8. https://en.wikipedia.org/wiki/Jew's_harp
15. Google. 2015. "Timpani". *Oxford Dictionaries*. Accessed December 10. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/timpani>.

18. Google. 2015. "Torban". *Wikipedia*. Last modified May 18. <https://en.wikipedia.org/wiki/Torban>

Бондарь Татьяна. Безэквивалентная лексика: трудности перевода. Рассматриваются безэквивалентные языковые единицы, к которым относят и названия аутентичных музыкальных инструментов в английском и украинском языках. Такие единицы выражают специфику национальной культуры народа и потому являются важным материалом для межкультурных исследований. Определены причины возникновения безэквивалентной лексики, описаны такие понятия как 'культурно-национальный концепт', 'межъязыковая лакуна' и 'реалия'. Методом сплошной выборки из толковых словарей английского и украинского языков и справочников по музыкальному искусству получен массив лексем, которые называют музыкальные инструменты. Сопоставительный анализ названий аутентичных музыкальных инструментов показал, что их трудно переводить на другие языки, поскольку в языке перевода отсутствует аналог (эквивалент). Названия украинских аутентичных музыкальных инструментов переводят прежде всего, используя транслитерацию (транскрипцию), которая сопровождается описанием или объяснениями. Большинство британских аутентичных музыкальных инструментов не имеют эквивалентов в украинском языке. Их переводят с помощью описательного метода или калькирования, реже используют транслитерацию.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, реалия, лакуна, музыкальные инструменты, транслитерация, калькирование.

Bondar Tetiana. Non-equivalent Vocabulary: Difficulties in Translation. The article deals with non-equivalent vocabulary – words that do not have any full or partial equivalents among lexical units of another language. The names of English and Ukrainian authentic musical instruments belong to this group of vocabulary. Such language units always express specific features of a certain national culture. Because of this, they represent important material for cross-cultural investigations. The article outlines main reasons for non-equivalency and defines such notions as 'cultural and national concept', 'accidental gap' (also known as a 'lexical gap', 'lacuna') and 'reality'.

The data array that names musical instruments was obtained with the help of the method of complete sample. Comparative analysis of the names of English and Ukrainian authentic musical instruments showed that they cause difficulties while translating them into other languages as there are no equivalents in the language of translation. The names of the Ukrainian authentic musical instruments are usually translated with the help of transliteration and transcription which is followed by a detailed description or explanation. Most British authentic musical instruments do not have equivalents in Ukrainian. They are rendered by a descriptive translation or tracing, seldom transliteration is used.

Key words: non-equivalent vocabulary, reality, accidental gap, musical instruments, transliteration, tracing.